

Zahvaljujemo svima koji su učestvovali u realizaciji istraživanja:

Centar za razvoj nevladinih organizacija - Podgorica

NVO Početak - Nikšić

NVO SOS za žene i djecu žrtve nasilja - Podgorica

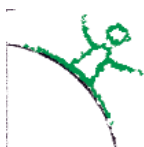

NVO Istaživačko - edukativni i informativni centar
za izbjeglice i raseljena lica - Podgorica

NVO Udruženje za kreativni razvoj "Fortuna" - Nikšić

NVO Udruženje za pomoć licima ometenim u
psiho-fizičkom razvoju - Nikšić

NVO Dječji horizonti - Podgorica

Posebno zahvaljujemo Kanadskoj Agenciji za međunarodni razvoj (Canadian Agency for International Development - CIDA), koja je omogućila realizaciju istraživanja.

Potkancelarija UNICEF-a u Podgorici
Septembar 2003

Sva mišljenja i stavovi sadržani u ovom dokumentu, ne moraju biti u potpunosti saglasni sa stavovima UNICEF-a.

Sažetak

1. Uvod	4
1.1 Organizaciona struktura	4
1.2 Ciljevi istraživanja	6
1.3 Podciljevi istraživanja	6
1.4 Zadaci	6
1.5 Metode	7
1.6 Uzorak	7
2. Rezime	8
3. Situaciona analiza problema siromaštva	9
3.1 Podaci o ciljnim grupama na kojima je rađeno istraživanje	9
3.2 Podaci o gradovima gdje je rađeno istraživanje	9
3.3 Podaci o institucijama koje se bave ciljnom grupom koju smo ispitivali	11
4. Rezultati istraživanja	17
4.1 Djeca sa posebnim potrebama	17
4.2 Djeca romske nacionalnosti	21
4.3 Djeca izbjeglih i raseljenih lica	24
4.4 Djeca samohranih roditelja	27
5. Zaključci	35

1. Uvod

Maja 2002 godine Vlada Republike Crne Gore pokrenula je proces izrade Strategije razvoja i redukcije siromaštva u Crnoj Gori.

Inicijalna platforma, strateške opcije, proces pripreme strategije i plan njene implementacije biće definisani u konačnoj verziji Strategije za smanjenje siromaštva koju treba da odobri i usvoji Svjetska Banka i Međunarodni Monetarni Fond (MMF).

Strategija razvoja i redukcije siromaštva (PRSP) je instrument politike Svjetske Banke koji ima za ulogu da bude sveobuhvatni analitički okvir koji integrišući u sebi makro-ekonomske, strukturalne i socijalne elemente ima za cilj da stvori set politika i procedura za smanjenje siromaštva. Iako namijenjena zemljama u razvoju, sada se koristi i za neke zemlje u tranziciji. Veliki naglasak se stavlja na sektorsku analizu i strategiju. Učešće, konsultacije i odvijanje procesa analize siromaštva na lokalnom nivou, razvijanje relevantnih indikatora siromaštva i definisanje plana implementacije i monitoringa implementacije su glavna obilježja u ovom procesu. Za strategiju za smanjenje siromaštva su posebno bitna makroekonomska pitanja, trgovina, siromaštvo u ruralnim i urbanim sredinama, socijalna zaštita, zdravstvo, obrazovanje, energetska sektor, saobraćaj i vodovodna infrastruktura.

Jedna od preporuka Svjetske Banke i MMF-a je da se civilno društvo uključi u definisanje uzroka siromaštva a preporuke civilnog sektora uključe u završnu verziju Strategije razvoja i redukcije siromaštva koju će izraditi Vlada Crne Gore.

Po UNICEF-u smanjenje siromaštva počinje sa djecom. Borba sa siromaštvom djece je centralna za svaku strategiju za smanjenje siromaštva s obzirom na to da djeca čine značajan dio populacije u svim zemljama. Siromaštvo u porodici mnogo više dotiče djecu nego ostale članove, i to obično onda kada bi se djeca trebala emotivno razvijati i razvijati svoj intelekt koji će im trebati za čitav život. Neadekvatna ishrana ili bolest u prve tri godine života mogu nepovratno ugroziti zdravlje djeteta. Značajna istraživanja koja je po tom osnovu sproveo UNICEF pokazala su da ta djeca koja odrastaju neuhranjena ili bez mogućnosti za pristup osnovnim obrazovnim institucijama, prenose započeti trend na sopstveno potomstvo. Zbog toga je suzbijanje siromaštva djece osnova za suzbijanje ciklusa siromaštva koji se prenosi sa generacije na generaciju.

1.1 ORGANIZACIONA STRUKTURA

Projekat participativnog istraživanja siromaštva djece u Crnoj Gori finansirao je Unicef sa željom da se glas siromašne djece čuje i uključi u nacionalnu Strategiju za smanjenje siromaštva. Kao koordinirajuća organizacija na ovom projektu odabran je Centar za razvoj nevladinih organizacija (CRNVO). Kao partnerske organizacije na ovom projektu odabrane su:

1. SOS Telefon za žene i djecu žrtve nasilja – Podgorica
2. Početak - Nikšić
3. Udruženje za pomoć licima ometenim u psihofizičkom razvoju – Nikšić
4. Istraživačko edukativni centar za izbjeglice i raseljena lica u Crnoj Gori
5. Fortuna - Nikšić
6. Dječiji horizonti - Podgorica (konsultant za rad sa djecom)

Kriterijumi za odabir ovih organizacija bili su:

- Poznavanje rada sa djecom i omladinom (posebno sa najranjivijim grupama)
- Da organizacija ima svoju mrežu na teritoriji Crne Gore
- Poznavanje dječijih ljudskih prava
- Iskustvo u istraživačkim procesima
- Mogućnosti i iskustvo za rad na terenu
- Sposobnost da se putuje širom regije
- Mogućnost da se u istraživački proces uključe novi članovi (mladi ljudi, predstavnici isključenih i ranjivih grupa)

SOS Telefon za žene i djecu žrtve nasilja – Podgorica sproveo je istraživanje sa djecom samohranih roditelja u Beranama, Podgorici i Ulcinju, gradovima gdje imaju svoje mrežne partnere i najbolje uslove za kvalitetno sprovođenje istraživanja.

Istraživanje siromaštva djece romske nacionalnosti sproveda je **NVO Početak** iz Nikšića, radeći sa fokus grupama djece i roditelja u Beranama, Nikšiću, Podgorici i Baru. U ovim se gradovima nalazi najveći dio romske populacije u Crnoj Gori.

Udruženje za pomoć licima ometenim u psihofizičkom razvoju iz Nikšića sprovedo je istraživanje siromaštva djece sa posebnim potrebama u Nikšiću, Podgorici i Baru. U ovim gradovima prisutan je veliki broj djece sa smetnjama u razvoju.

Po postojećim podacima najveći broj izbjeglih i raseljenih lica smješten je u Beranama, Nikšiću, Podgorici, Baru, Andrijevici i Rožajama. Tako da je **Istraživačko edukativni centar za izbjeglice i raseljena lica** istraživanje o siromaštvu djece izbjeglih i raseljenih lica sproveo u ovim gradovima. Kao pomoć ovoj organizaciji u realizaciji predviđenih aktivnosti angažovana je NVO "Fortuna" (Nikšić).

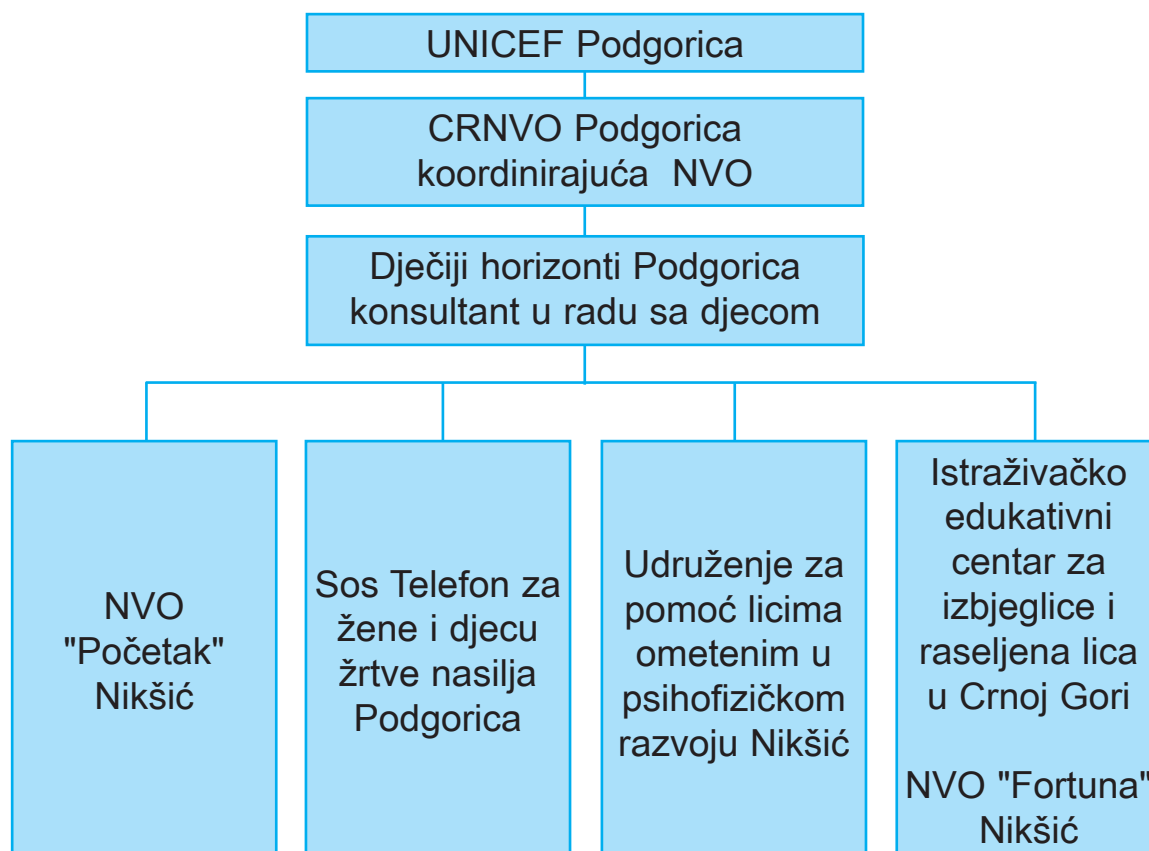
NVO Dječiji Horizonti je angažovana kao konsultant u radu sa djecom. Konsultant ove organizacije učestvovao je i pomogao facilitiranje 20 fokus grupa koje su organizovale partnerske organizacije.

Na samom početku projekta organizovan je trening trenera na kome su članovi partnerskih nevladinih organizacija obučeni kako da koriste metode i tehnike participativnog istraživanja. Rad sa djecom zahtijevao je učenje novih participativnih tehnika koje su pogodne za rad i dobijanje podataka od djece.

Svaka organizacija zadužena je da nakon treninga odradi pilot istraživanje. Cilj je bio da se učenjem kroz rad na terenu vidi koje tehnike, i na koje načine korišćene, odgovaraju određenim ciljnim grupama. Na evalucionom sastanku koji je održan nakon pilot istraživanja sumirana su zajednička iskustva i preporuke.

Istraživanje je sprovedeno tako što je svaka organizacija organizovala po šest fokus grupa sa djecom i šest fokus grupa sa roditeljima. Na fokus grupama pažnja je posvećena temama vezanim za siromaštvo djece: osnovnim potrebama, obrazovanju, zdravstvenoj zaštiti. Tamo gdje su ispitanici bila djeca, pitanja su prilagođena godinama ispitivane djece. Na taj način su podaci o siromaštvu djece dobijeni od same djece, što je i bio cilj ovog istraživanja. Korišćene su različite tehnike kako bi siromaštvo bilo sagledano iz različitih uglova, a tehnike prilagođene djeci i roditeljima različitih dobi, afiniteta i različitog nivoa spremnosti da učestvuju u istraživanju. Korišćenje participativnih tehnika doprinjelo je i tome da ispitanici na osnovu sopstvenih afiniteta i razmišljanja prilagode tehnike sebi i svojim potrebama. Ovakav pristup omogućio je da djeca kroz igru i opuštenu atmosferu razgovaraju o svojim problemima i potrebama. Svaka fokus grupa trajala je najmanje sat vremena, osim fokus grupa sa djecom sa posebnim potrebama, zbog specifičnih problema ove djece koji nisu dozvoljavali da se njihova pažnja zadrži za duže vrijeme.

Šema organizacija koje su sprovele istraživanje nalazi se u prilogu :

1.2 CILJEVI ISTRAŽIVANJA

- Povećati razumijevanje siromaštva djece u Crnoj Gori predstavljajući siromaštvo iz perspektive ljudskih prava a ne samo kao ekonomsku kategoriju
- Objediniti potrebne podatke o tome kako siromaštvo utiče na živote djece u Crnoj Gori. Podaci dobijeni istraživanjem biće uključeni u konačnu verziju Strategije razvoja i redukcije siromaštva u Crnoj Gori.
- Da se glas siromašnih čuje jače u Vladi i da bude adekvatno zastupljen u strateškim dokumentima Vlade CG.

1.3 PODCILJEVI

- Povećati svijest javnosti o siromaštvu djece u Crnoj Gori
- Kreirati nove projekte, bazirane na potrebama siromaštvom najviše pogođene djece
- Formirati i ojačati Mrežu za participativno istraživanje za naredne faze PRSP procesa

1.4 ZADACI

Specifični zadaci istraživanja bili su da se korišćenjem participativnih metoda i tehnika od samih ispitanika dobiju odgovori o manifestacijama njihovog siromaštva, da sami identifikuju uzroke svog siromaštva i ponude rješenja koja vide gledajući iz svoje perspektive.

1.5 METODE

Po definiciji Svjetske Banke participativno istraživanje je interaktivan, participativan istraživački proces koji ima za cilj da razumije siromaštvo iz pozicije i perspektive različitih grupa ljudi i da ih direktno uključi u planiranje narednih akcija. Najvažnija grupa ljudi koja se uključuje u ovaj proces su upravo siromašni. Participativni proces takođe uključuje one koji donose odluke na svim nivoima, civilno društvo i lokalnu elitu kako bi se siromaštvo sagledalo iz različitih perspektiva i obezbijedili naredni koraci.

Tehnički savršeni upitnici su često nerazumljivi i neprilagođeni različitim grupama ljudi ili djece. Za razliku od tradicionalnog načina ispitivanja participativno istraživanje omogućava prilagođavanje istraživačkih metoda i tehnika ispitanicima različitog socijalnog i materijalnog statusa. Na taj način, se oni koji su siromaštvom najviše pogođeni, aktivno uključuju u definisanje politika i pravaca, tako što sami daju informacije o manifestacijama svog siromaštva i mogućim rješenjima gledano iz njihovog ugla. Kreiraju se novi odnosi između onih koji su zaduženi za izradu propisa, servis službi i siromašnih ljudi.

U radu sa fokus grupama djece i roditelja korišćene su sljedeće participativne tehnike:

- Mapiranje
- Dnevna (istorijska) linija
- Analiza polja dejstva
- Ribice i kamenčići
- Uporedna analiza u parovima
- Drvo problema
- Diskusija
- Posmatranje
- Upitnik
- Polustrukturirani intervju
- Panel diskusije
- Venovi dijagrami
- Matrix

Tehnike koje su korišćene birane su zavisno od teme koja je obrađivana a prilagođene su fokus grupama sa kojima je rađeno istraživanje.

1.6 UZORAK

U toku trajanja projekta, tokom mjeseca avgusta i u prvoj polovini septembra mjeseca, partnerske nevladine organizacije organizovale su 24 fokus grupe sa djecom i 24 fokus grupe sa roditeljima. U ovim fokus grupama o uzrocima svoga siromaštva govorilo je 223 djece i 245 roditelja.

2. Rezime

U ovom dokumentu date su informacije o rezultatima participativnog istraživanja siromaštva djece u Crnoj Gori. U cilju dobijanja informacija o oblicima isključenosti djece u Crnoj Gori, načinima na koje se bore sa problemima kao i uzrocima i mogućim rješenjima njihovog siromaštva izdvojili smo sljedeće ciljne grupe: djecu sa posebnim potrebama, djecu romske nacionalnosti, djecu izbjeglih i raseljenih lica i djecu samohranih roditelja.

Istraživanje su pod pokroviteljstvom UNICEF-a sprovele sljedeće nevladine organizacije: Centar za razvoj nevladinih organizacija Podgorica – kao koordinirajuća NVO, SOS Telefon za žene i djecu žrtve nasilja – Podgorica, NVO “Početak” - Nikšić, Udruženje za pomoć licima ometenim u psihofizičkom razvoju – Nikšić, Istraživačko edukativni centar za izbjeglice i raseljena lica u Crnoj Gori, Fortuna - Nikšić, Dječiji horizonti - Podgorica (konsultant za rad sa djecom).

U toku avgusta i početkom septembra mjeseca održana su 24 sastanka sa fokus grupama djece i roditelja. U istraživanju je ukupno učestvovalo 223 djece i 245 roditelja. U radu su korišćene participativne metode i tehnike koje su pogodne kako za rad sa djecom tako i odraslim osobama tako da su podaci o manifestacijama, uzrocima i rješenjima siromaštva dobijeni gledano iz perspektive siromašnih – isključenih. Participativne metode pomogle su da se siromaštvo sagleda iz različitih uglova i vidi na koje sve načine ono dotiče dječije živote.

S obzirom na kratak vremenski period u kojem je rađeno istraživanje (avgust i početak septembra mjeseca) nije bilo moguće obuhvatiti sve opštine, tako da su istraživanjem obuhvaćene one opštine koji će po našem mišljenju dati najznačajnije podatke o pomenutim ciljnim grupama.

Udruženje za pomoć licima ometenim u psihofizičkom razvoju iz Nikšića sproveo je istraživanje siromaštva djece sa posebnim potrebama u Nikšiću, Podgorici i Baru. Istraživanje siromaštva djece romske nacionalnosti sproveo je NVO Početak iz Nikšića u Beranama, Nikšiću, Podgorici i Baru.

Istraživačko edukativni centar za izbjeglice i raseljena lica, istraživanje o siromaštvu djece izbjeglih i raseljenih lica sproveo je u Beranama, Nikšiću, Podgorici, Baru, Andrijevići i Rožajama. Kao pomoć ovoj organizaciji u realizaciji predviđenih aktivnosti angažovana je NVO “Fortuna” (Nikšić).

SOS Telefon za žene i djecu žrtve nasilja – Podgorica sproveo je istraživanje sa djecom samohranih roditelja u Beranama, Podgorici i Ulcinju.

NVO Dječiji Horizonti je angažovana kao konsultant u radu sa djecom. Konsultant ove organizacije učestvovao je i pomogao facilitiranje 20 fokus grupa koje su organizovale partnerske organizacije.

Rezultati koji su dobijeni ovim istraživanjem govore o različitim oblicima isključenosti koja na različite načine i različitim intenzitetom pogađa određene ciljne grupe. Pored ekonomskog siromaštva koje je zajedničko za sve ciljne grupe djeca i roditelji identifikovali su i socijalnu, obrazovnu, zdravstvenu, geografsku, etničku i kulturnu isključenost.

Rješenja koja su ponuđena od strane ispitanih ciljnih grupa su brojna, realna, i ostvarljiva i nadamo se veoma korisna za one koje će definisati Strategiju razvoja i redukcije siromaštva u Crnoj Gori.

3. Situaciona analiza problema siromaštva

3.1 PODACI O CILJNIM GRUPAMA NA KOJIMA JE RAĐENO ISTRAŽIVANJE

U cilju dobijanja rezultata o siromaštvu djece u Crnoj Gori ovo istraživanje sprovedeno je sa sljedećim ciljnim grupama :

- djeca sa posebnim potrebama
- djeca romske nacionalnosti
- djeca izbjeglih i raseljenih lica
- djeca samohranih roditelja

Takva podjela urađena je sa ciljem da se dobiju karakteristični podaci za svaku ciljnu grupu, koji će pokazati koje pravce akcije treba preduzeti u cilju rješavanja njihovog siromaštva.

3.2 PODACI O GRADOVIMA U KOJIMA JE RAĐENO ISTRAŽIVANJE

Ispitivanje uzroka siromaštva djece sa posebnim potrebama sprovedeno je u Nikšiću, Baru i Podgorici. Podaci o ovoj ciljnoj grupi nalaze se u priloženoj tabeli:

Opština	Broj stanovnika	Procjena broja marginalizovane grupe	Procjena broja djece u opštini	Procjena broja djece u okviru marginalizovane grupe
Nikšić	87.000	4.350 (5%) (statistika nema podatke)	do 4 god. - 5602 5 - 9 god. - 6176 10 - 14 god. - 6204 14 -19 god. - 6156 ukupno: - 24138	1630 djece ili 3% (statistika nema podatke o ovoj djeci) evidentirano 206
Bar	Oko 60.000	3000 (5%) (statistika nema podatke)	do 4 god. - 3004 5 - 9 god. - 3150 10 -14god. - 2792 14 -19god. - 2638 ukupno: - 11584	950 djece ili 3% (statistika nema podatke o ovoj djeci)
Podgorica	Oko 200.000	10.000 (5%) (statistika nema podatke)	do 4 god. - 12.797 5 - 9 god. - 13.239 10 -14god. - 13.035 14 -19god. - 12.466 ukupno: - 51.537	3750 djece ili 3% (statistika nema podatke o ovoj djeci)

* Ovi podaci dobijeni su prema popisu iz 1991.godine iz Republi~kog godišnjaka za statistiku za 2002. god. decembar 2002. god. Procjena djece i marginalizovane grupe, izra`ena u procentima odrađena je prema svjetskoj statisti~koj stopi broja djece i osoba sa smetnjama u razvoju, koja se kreće od 3 do 5%.

* Prema istra`ivanju, koje su radili Centar za socijalni rad i Udru`enje roditelja djece sa smetnjama u razvoju, prije dvije godine, u Podgorici ima evidentirano 370 djece, u Nikšiću 206. Ispitivanje nije rađeno za Bar.

Ispitivanje siromaštva djece romske nacionalnosti sprovedeno je u Baru, Podgorici, Nikšiću i Beranama. U priloženoj tabeli mogu se vidjeti podaci o ovoj ciljnoj grupi po opštinama u kojima je rađeno istraživanje :

Opština	Broj stanovnika u opštini	Broj Roma u opštini	Broj djece u opštini - procjena	Broj romske djece u opštini - procjena
Bar	Oko 60.000	1.112 (veći broj se ne izjašnjava kao pripadnik romske nacionalnosti)	Oko 16.000	330
Podgorica	Oko 200.000	12.000	Oko 60.000	3.600
Nikšić	87.000	1.260	Oko 26.000	467
Berane	Oko 40.000	856	Oko 12.000	543

* Statistički podaci

Ispitivanje uzroka siromaštva djece samohranih roditelja rađeno je u Ulcinju, Podgorici i Beranama. U priloženoj tabeli nalaze se podaci po opštinama:

Opština	Broj stanovnika u opštini	Broj samohranih majki u opštini	Broj djece u opštini	Broj djece samohranih majki u opštini
Podgorica	Oko 200.000	200	50.124	Ne postoje podaci
Berane	Oko 40.000	80	11.550	Ne postoje podaci
Ulcinj	26.422	80	7.554	140

* Navedeni podaci o broju samohranih majki i njihove djece u ove tri opštine su podaci Centra za socijalni rad iz 2001 god. i odnose se samo na korisnice materijalnog obezbjeđenja porodice

Ispitivanje uzroka siromaštva djece izbjeglih i raseljenih lica rađeno je u Baru, Podgorici, Nikšiću, Beranama, Andrijevići i Rožajama. Stanje u ovim opštinama može se vidjeti u priloženoj tabeli:

Opština	Broj stanovnika u opštini	Izbjeglice i raseljena lica	Izbjeglice iz RH i BiH	zbjeglice iz Kosova i Metohije	Broj djece u opštini - procjena	Broj djece izbjeglih i ras. lica
Bar	Oko 60.000	6.280	1.884	4.396	Oko 16.000	1.564
Podgorica	Oko 200.000	11.894	2.958	8.936	Oko 60.000	3.084
Nikšić	87.000	2.438	1.309	1.129	Oko 26.000	590
Berane	Oko 40.000	4.792	472	4.521	Oko 12.000	1.198
Andrijevića	6.696	1.168	74	1.075	Oko 2.300	300
Rožaje	28.000	750	62	1.054	10.000	250

* Statistički podaci

3.3 PODACI O INSTITUCIJAMA KOJE SE BAVE CILJNOM GRUPOM KOJU SMO ISPITIVALI

U tabelama koje slijede mogu se vidjeti podaci o institucijama koje se na nivou opština bave ciljnim grupama koje su obuhvaćene ovim istraživanjem. Opštine u kojima nije rađeno istraživanje nisu navedene.

Djeca sa posebnim potrebama

Grad	Institucija	Broj	Status	Aktivnost	Istraživanje
Nikšić	osnovne škole	50 škola (26 područnih odjeljenja)	vladina	obrazovna	ne
	srednje škole	4 škole (134 odjeljenja, 4013 učenika)	vladina	obrazovna	ne
	specijalna škola	1 škola (4 odjeljenja, 15 učenika)	vladina	obrazovna	ne
	Centar za socijalni rad		vladina	socijalne i humanitarne	da, istraživanje siromaštva u Crnoj Gori
	Udruženje za pomoć licima ometenim u razvoju	88 djece sa smetnjama u razvoju	nevladina	socijalno humanitarna, obrazovna, medicinska	da, istraživanje siromaštva djece sa smetnjama u razvoju PRSP tehnikama
	Udruženje "Egzistencija"	15 djece sa smetnjama u razvoju	vladino- nevladina	humanitarna	ne
	Dječiji savez		vladino- nevladina	zabavne i humanitarne	ne
	KUD "Akord"		nevladina	zabavne, kulturne	ne
	Kreativni centar "Mali per- janik"		nevladina	zabavne, kulturne	ne
	Udruženje Humanitarac		nevladina	humanitarne, zabavne	da, istraživanje siromaštva u Crnoj Gori
	Udruženje Početak		nevladina	humanitarne, zabavne, edukativne	da, istraživanje siromaštva romske djece PRSP tehnikama
	Udruženje Fortuna		nevladina	edukativne, zabavne	da, istraživanje siromaštva raseljene djece PRSP metodama

Grad	Institucija	Broj	Status	Aktivnost	Istraživanje
Bar	osnovne škole	23 škole	vladina	obrazovna	ne
	srednje škole	2 škole (51 odjeljenje, 1391 učenik)	vladina	obrazovna	ne
	specijalne škole	1 škola (2 odjeljenja, 22 učenika)	vladina	obrazovna	ne
	Centar za socijalni rad		vladina	socijalne i humanitarne	da, istraživanje siromaštva u Crnoj Gori
	Društvo roditelja djece sa posebnim potrebama	23 djece sa smetnjama u razvoju	nevladina	socijalno humanitarna, obrazovna, medicinska	ne
	Društvo za pomoć mentalno retardiranim licima	15 djece sa smetnjama u razvoju	vladino-nevladina	humanitarna	ne
	NVO "Dječji savez Bara"		vladino-nevladina	zabavne i humanitarne	ne
	NVO "Adria" za osobe sa posebnim potrebama	13 djece sa smetnjama u razvoju	nevladina	zabavne, kulturne	ne
	Svetionik		nevladina	zabavne, kulturne	ne
Podgorica	osnovne škole	64 škole	vladina	obrazovna	ne
	srednje škole	10 škola (318 odjeljenja, 9421 učenik)	vladina	obrazovna	ne
	specijalne škole	3 škole (22 odjeljenja, 110 učenika)	vladina	obrazovna	ne
	srednje specijalne škole	2 škole (15 odjeljenja 89 učenika)	nevladina	obrazovna	ne
	Udruženje za pomoć licima ometenim u razvoju	46 djece sa smetnjama u razvoju	nevladina	socijalno humanitarna, obrazovna, medicinska	da, istraživanje siromaštva djece sa smetnjama u razvoju PRSP tehnikama
	Centar za djecu i omladinu "Žirafa"		nevladina	zabavna, edukativna	ne
	Naše dijete		nevladina	zabavne	ne
	Dječiji horizonti		nevladina	zabavne, kulturne, edukativne	siromaštva djece sa smetnjama u razvoju PRSP tehnikama
	Djetinjstvo		nevladina	zabavne, kulturne	ne
	UNICEF		nevladina	humanitarna	da, istraživanje siromaštva djece sa smetnjama u razvoju PRSP tehnikama
	Udruženje roditelja Crne Gore		nevladina	humanitarne, zabavne	ne
	Save the children		nevladina međunarodna	edukativne, humanitarne	ne

* Svi navedeni podaci dobijeni su iz Zavoda za statistiku i iz opštine Nikšić, područnog odjeljenja za statistiku.

Djeca romske nacionalnosti :

Grad	Institucija	Status	Aktivnost	Bavljenje djecom	Istraživanje
Bar	Dječiji savez	NVO		usko profilisana za rad sa djecom	
	"Udruženje Starobarana"	NVO		aktiv. konkretno namijenjene djeci	NVO "Udruženje Starobarana" je učestvovala u prikupljanju podataka putem anketiranja u projektu "Siromaštvo romskih porodica"
	"Svetionik"	NVO		aktiv. konkretno namijenjene djeci	
	"Integracija Roma"	NVO		aktiv. konkretno namijenjene djeci	
	Centar za socijalni rad	Vladina institucija		djecom se bavi u sklopu dr. akt.	
Podgorica	Dječiji savez	NVO		usko profilisana za rad sa djecom	
	"Rrom"	NVO		aktiv. konkretno namijenjene djeci	NVO " Rrom" radi na prikupljanju podataka u okviru projekta "Siromaštvo romske porodice"
	"Udruženje Roma i Egipćana"	NVO		aktiv. konkretno namijenjene djeci	
	Juventas	NVO		usko profilisana za rad sa djecom	
	SOS	NVO		aktiv. konkretno namijenjene djeci	
	"Žirafa"	NVO		aktiv. konkretno namijenjene djeci	
	"Naša domovina"	NVO		usko profilisana za rad sa djecom	
	"DRC"	NVO		aktiv. konkretno namijenjene djeci	
	"Save the children"	NVO		djecom se bavi u sklopu dr. akt.	Radeno je više istraživanja. "Save the children" je radio projekat "Promocija hraniteljstva u Crnoj Gori", a trenutno radi projekat "Prevenција maloljetničke delikvencije", koji imaju veze sa siromaštvom
	UNICEF	NVO		aktiv. konkretno namijenjene djeci	
	Centar za socijalni rad	Vladina institucija		aktiv. konkretno namijenjene djeci	

Grad	Institucija	Status	Aktivnost	Bavljenje djecom	Istraživanje
Berane	Dječiji savez	NVO		usko profilisana za rad sa djecom	
	"En fants"	NVO		aktiv. konkretno namijenjene djeci	"En fants" prikupljao podatke u okviru projekta "Siromaštvo romske porodice"
	"Patrija"	NVO		djecom se bavi u sklopu dr. akt.	
	SOS	NVO		aktiv. konkretno namijenjene djeci	
	Centar za socijalni rad	Vladina institucija		djecom se bavi u sklopu dr. akt.	
Nikšić	Dječiji savez	NVO		usko profilisana za rad sa djecom	
	Centar za socijalni rad	Vladina institucija		djecom se bavi u sklopu dr. akt.	
	"Početak"	NVO		aktiv. konkretno namijenjene djeci	"Početak" bio angažovan u realizaciji projekta "Siromaštvo romske porodice u Crnoj Gori", kao partner UNDP-u (koordinirajuća organizacija za Crnu Goru)
	"Luč"	NVO		aktiv. konkretno namijenjene djeci	
	"Humanitarac"	NVO		aktiv. konkretno namijenjene djeci	"Humanitarac" učestvovao u realizaciji projekta "Izrada strateškog plana za smanjenje siromaštva u Crnoj Gori"- kao partner CRS-a
	"Romska kuća"	NVO		aktiv. konkretno namijenjene djeci	
	SOS	NVO		aktiv. konkretno namijenjene djeci	
	"Budo Tomović"	NVO		aktiv. konkretno namijenjene djeci	
	"Fortuna"	NVO		aktiv. konkretno namijenjene djeci	
	"Udruženje roditelja djece sa posebnim potrebama"	NVO		usko profilisana za rad sa djecom	
	"Plegija"	NVO		djecom se bavi u sklopu dr. akt.	

* Podaci o broju stanovnika i djece u opštinama su navedeni na osnovu procjene. Podaci o broju romskih porodica i djece u njima uzeti iz brošure: "Nevladin sektor žansa za romsku populaciju", koja je prezentirana na Međunarodnoj konferenciji posvećenoj budućnosti Roma, održanoj 31.06. i 01.07. 2003. godine u Budimpešti. Brošuru uradila NVO "Udruženje Roma-Početak" iz Nikšića, a podaci su prikupljeni uz pomoć ostalih romskih NVO-a sa područja Crne Gore. (Brošura data u autentичnom materijalu dostavljenom CRNVO).

Djeca samohranih roditelja

Grad	Institucija	Status	Aktivnost	Bavljenje djecom	Istraživanje
Podgorica	Centar za socijalni rad	Vladina	Materijalna pomoć i pomoć u kupovini školskog pribora	U sklopu drugih aktivnosti	Ne postoji
	SOS telefon za žene i djecu žrtve nasilja Podgorica	NVO	siho-socijalna pomoć, pomoć u odjeći, obući i priboru za školu	Aktivnosti konkretno namijenjene djeci	
	Kolo srpskih sestara	NVO	Pomoć u hrani, odjeći i obući	U sklopu drugih aktivnosti	Ne postoji
Berane	Centar za socijalni rad	Vladina	Materijalna pomoć i pomoć u kupovini školskog pribora	U sklopu drugih aktivnosti	Ne postoji
	Kolo srpskih sestara	NVO	Pomoć u hrani, odjeći i obući	U sklopu drugih aktivnosti	Ne postoji
Ulcinj	Centar za socijalni rad	Vladina	Materijalna pomoć i pomoć u kupovini školskog pribora	U sklopu drugih aktivnosti	Ne postoji

* Nijedna vladina institucija, kao ni nevladina organizacija se ne bavi konkretno podrškom i pomoći samohranim majkama i njihovoj djeci. Jedina vrsta pomoći do sada je bila pomoć u hrani i odjeći humanitarnih organizacija i to ne kao posebnoj kategoriji/grupi već u okviru socijalno ugroženih porodica koje su korisnice materijalnog obezbjeđenja MOP-a.

Djeca izbjeglih i raseljenih lica :

Grad	Institucija	Status	Aktivnost	Istraživanje
Podgorica	Povjerenik SO za izbjeglice i raseljena lica	Vladina	zbrinjavanje i smještaj	kroz akcije
	OOCK	Vladina	humanitarne aktivnosti i smještaj	kroz akcije
	Dječiji horizonti	NVO	dječija prava	PRSP
	SOS telefon	NVO	prava žena i djece	PRSP
	Forum za ljudska prava	NVO	ljudska prava	
	Liga za mir	NVO	ljudska prava	
	Udruženje za KiM	NVO	ras. lica sa KiM	humanitarna pomoć
	Ognjište	NVO	ras. lica sa KiM	humanitarna pomoć
	Udruženje izbjeglica	NVO	izb. RH i BiH	bez aktivnosti

<i>Grad</i>	<i>Institucija</i>	<i>Status</i>	<i>Aktivnost</i>	<i>Istraživanje</i>
Nikšić	Povjerenik SO za izbjeglice i raseljena lica	Vladina	zbrinjavanje i smještaj	kroz akcije
	OOCK	Vladina	humanitarne aktivnosti i smještaj	kroz akcije
	Humanitarac	NVO	humanitarna pomoć	kroz akcije
	Fortuna	NVO	edukacija i obrazovanje	PRSP
	SOS Telefon	NVO	prava majke i djeteta	PRSP
	Savez udruženja žena sa djecom sa teškoćama u razvoju	NVO	pomoć	PRSP
	Za bolje sutra	NVO	pomoć ras. licima	nema aktivnosti
	Kolo srpskih sestara	NVO	humanitarna pomoć	kroz akcije
Berane	Povjerenik SO za izbjeglice i raseljena lica	Vladina	zbrinjavanje i smještaj	kroz akcije
	OOCK	Vladina	humanitarne aktivnosti i smještaj	kroz akcije
	Klub "Ami"	NVO	pomoć	kroz akcije
	Centar	NVO	pomoć	kroz akcije
	Patria	NVO	zbrinjavanje i povratak	PRSP
	Zora	NVO	zbrinjavanje i povratak	
Bar	Povjerenik SO za izbjeglice i raseljena lica	Vladina	zbrinjavanje i smještaj	kroz akcije
	OOCK	Vladina	humanitarne aktivnosti i smještaj	kroz akcije
	Društvo roditelja djece sa posebnim potrebama	NVO	pomoć i zbrinjavanje	PRSP
	SOS Telefon	NVO	žene i djeca	PRSP
	Kosmet	NVO	zbrinjavanje i povratak	PRSP
	Kosovo i Metohija	NVO	zbrinjavanje i povratak	PRSP

4. Rezultati istraživanja

4.1 DJECA SA POSEBNIM POTREBAMA

U prilogu se može vidjeti kako su djeca i roditelji djece sa posebnim potrebama opisali manifestacije svog siromaštva:

4.1.1 Manifestacije siromaštva

Obrazovna isključenost:

- nerazumijevanje i neodgovarajući pristup nastavnika, neprilagođenost obrazovnih institucija potrebama djece sa posebnim potrebama ("Nastavnik fizičkog nam daje teške vježbe, a ja ne mogu da ih radim, nisu dobre za moje stanje.");
- nepostojanje specijalnih škola za djecu sa posebnim potrebama - van Podgorice ("Svakodnevno putujem u Podgoricu u školu, vozi me otac.");
- nema srednjih škola i fakulteta prilagođenih djeci sa smetnjama ("Moj problem je sa nastavnicom matematike, kada ja ne znam zadatak ona bi me udarila. Ponekad bi me mnogo uvrijedila");
- nema zaštitnih radionica za radno osposobljavanje;
- nema programa za djecu sa smetnjama ("Ne izlazim nigdje, ni sa kim, ne idem na koncerte, utakmice, u bioskop.");
- neodgovarajući zakoni za osobe sa smetnjama u razvoju (zakonom nije obavezno školovanje djece sa smetnjama).

Geografska isključenost:

- udaljenost obrazovnih institucija ("Vozim se svakog dana do Podgorice i nazad jer u Nikšiću nema škole za slabovidu djecu, i to mi je mnogo naporno.");
- udaljenost specijalizovanih zdravstvenih institucija ("Za logopedске vježbe moramo ići svaki dan u Podgoricu, i tako samo maltretiramo dijete, jer kad je umorno, ne može ništa da nauči.");

Socijalna isključenost:

- slobodno vrijeme uglavnom provode u okviru porodice i nedostaje im druženje sa drugom djecom ("Svo slobodno vreme provodim sa babom i sa sestrama.");
- nepostojanje dnevnih centara za djecu sa posebnim potrebama ("Moje dijete je po cijeli dan sa mnom, ne mogu da ga odvojim, ja se plašim da mu se nešto ne desi a plaši se i on. Voljela bih da se otvori dnevni boravak");
- Nerazumijevanje sredine ("Ponekad me drugovi zadirkuju i diraju. A ponekad me oponašaju" -dječak ima cerebralnu paralizu i veoma izraženo hramlje.");
- Postoje predrasude prema djeci sa posebnim potrebama.

Zdravstvena isključenost:

- nestručnost doktora, loš odnos medicinskog osoblja ("Veoma smo razočarani odnosom medicinskog osoblja prema našem djetetu. U Baru niko ne zna da mu pomogne.");
- nepoznavanje metoda liječenja i oblika komunikacije sa djetetom ometenim u razvoju od strane medicinskog osoblja ("Mnogi ljekari ne znaju ili neće da nam pomognu. Treba edukovati medicinski kadar.");

- loša stomatološka zaštita djece ("Nijedan zubar neće da mu izvadi zub pa plaćamo privatno.");
- prilazi zdravstvenim ustanovama nisu prilagođeni osobama sa invaliditetima;
- za logopedске vježbe roditelji i djeca moraju ići u Podgoricu, jer ne postoji logoped u njihovom gradu, što dodatno opterećuje dijete;
- potreba za nabavkom uvoznih lijekova koji su veoma skupi, ortopedskim pomagalicama ("Moje dijete je u kolicima, znači totalno nepokretno, koristi pelene, iako ima 15 godina, ima smetnje u ishrani, koristi posebnu vrstu ishrane, lijekove nabavljamo iz inostranstva i niko nam za to ne daje nikakvu nadoknadu.");
- potreba za logopedom, vaspitačem, fizioterapeutom, psihologom, defektologom koje nemaju u mjestu gdje žive ("U Baru nema ni defektologa, ni logopeda, ni psihologa, ni fizioterapeuta za djecu.");
- potreba za adekvatnom zdravstvenom institucijom, koja bi omogućila adekvatno liječenje i pružanje odgovarajuće fizikalne terapije;
- loša kategorizacija ("Republički nivo kategorizacije smanjuje njen kvalitet i svrhu postojanja, ne znamo gdje poslije i kako dalje.");
- djeca sa posebnim potrebama imaju pravo na rehabilitaciju svega tri puta u toku života, i jednom poslije operacije, a ista im je potrebna svake godine.

Ekonomska isključenost:

- finansijski problemi, nedostatak novca za kupovinu lijekova, ortopedskih pomagala, plaćanje privatnih doktora, posebnu ishranu;
- zbog slabe finansijske situacije nekoj djeci nije obezbjeđena rehabilitacija;
- zaposlen je samo jedan roditelj, jer drugi nema kome da ostavi dijete. Većina lijekova se kupuje, bez prava na refundaciju, država ne obezbjeđuje besplatno ni pelene, ni ortopedska pomagala, pa roditelj za sve sam mora da se snalazi.

Prema podacima dobijenim od roditelja nezadovoljno (isključeno) dijete je povučeno, stidljivo, izolovano, diskriminisano, nema odgovarajući društveni život. Nezadovoljno je zbog nedostatka obrazovanja i obrazovnih ustanova, nedostatka lijekova i rehabilitacije, nedostatka materijalnih sredstava, nedostatka odgovarajućeg medicinskog kadra, nedostatka ortopedskih pomagala, nedostatka stručnih lica za rad sa djecom. Prisutan je strah od ljekara, postoje predrasude i nerazumijevanje sredine, nema razvojnih savjetovaništa, ne postoji rana dijagnostika i samim tim liječenje je neblagovremeno i neadekvatno.

Najčešći oblici isključenosti kod djece sa posebnim potrebama su zdravstvena, obrazovna i socijalna isključenost što bi mogao biti dobar pokazatelj kreatorima politika da imajući to u vidu kreiraju strategiju za poboljšanje položaja ove djece. Mišljenja smo da je potrebno da se dio strategije posebno posveti smanjenju siromaštva ove djece jer, kao što se iz priloženog može vidjeti, manifestacije njihovog siromaštva pokazuju sve specifičnosti uslovljene njihovim položajem.

4.1.2 Mehanizmi borbe sa problemima

Ovo su načini na koje se roditelji i djeca sa posebnim potrebama bore sa problemima koje imaju:

- roditelji i logopedi u Igračkotekama uče djecu da pišu;
- rad sa defektolozima i vaspitačima u Igračkotekama;
- neka djeca koja mogu da rade, rade da bi se obukla i obula za školu;
- problem druženja sadrugom djecom rješavaju slušanjem muzike, igranjem igrica;
- idu na privatne preglede;
- sami plaćaju rehabilitaciju;
- humanitarne organizacije pomažu u nabavci lijekova;

- pomažu udruženja roditelja djece sa posebnim potrebama;
- djeci smještenoj u specijalnim ustanovama Centri za socijalni rad obezbjeđuju knjige i sveske;
- djeca se liječe i uče u Podgorici;
- pomoć rodbine, prijatelja;
- veliko odricanje porodice u hrani i odjeći;
- dodatni privatni rad roditelja;
- roditelji se udružuju i samoorganizuju, jer je to jedini način da pomognu svojoj djeci;
- roditelji sami rade sa svojom djecom;
- zanemarivanjem druge djece, prijatelja, rođaka, sebe i bračnog druga.

Iz napred navedenog vidi se da su riješenja u neskladu sa identifikovanim manifestacijama. Dok se samo dvije manifestacije siromaštva ove djece odnose na materijalnu isključenost gotovo 80% rješenja se odnosi na to. Manifestacije i rješenja se ne dovode u vezu najverovatnije zato što siromašne niko i ne pita šta je njihov specifični problem. Roditelji i djeca sa posebnim potrebama su prinuđeni da koriste one oblike institucionalne pomoći koje postoje iako nisu prilagođene stvarnim potrebama te djece.

Pored institucionalnih oblika zaštite i udruživanje ljudi sa sličnim problemima prepoznato je kao jedno od rješenja što govori o aktivističkom potencijalu kod ovih ljudi i djece koji bi Vlada mogla da iskoristi usmjerivši ih na to da sami sebi pomognu u mnogo čemu.

4.1.3 Uzroci siromaštva

Evo šta su naši ispitanici, djeca i njihovi roditelji prepoznali kao uzroke siromaštva:

Uzroci njihove socijalne isključenosti su:

- nerazumijevanje sredine, neodgovarajuće ponašanje nastavnika;
- nepostojanje dječijih boravaka;
- nepostojanje radionica za radno osposobljavanje;
- pretjerana vezanost roditelja i djece;
- nesposobnost invalida da prevaziđu prepreke na putu i u društvu;
- loša finansijska situacija porodice;
- mali džeparac;
- strah od sredine, i strah sredine od njih;
- bolest i nemogućnost kretanja;
- slabo se druže i komuniciraju sa drugom djecom;
- društvo ih izbjegava zbog sažaljenja, neznanja i straha;
- nedovoljna socijalizacija;
- država ne saraduje sa roditeljima djece sa posebnim potrebama;
- nema razvojnih savjetovališta;
- nema vrtića za djecu sa smetnjama;
- nema socijalnih programa za djecu sa smetnjama u razvoju;
- loša politika Ministarstva prosvjete, nema programa za djecu sa smetnjama, nema odgovarajućih institucija;
- predrasude i kod roditelja i kod društva;
- neadekvatni uslovi stanovanja.

Uzroci obrazovne isključenosti:

- slab vid, loš govor, nemogućnost kretanja itd.;
- nema škola za djecu sa smetnjama u razvoju;

- loša higijena u školi;
- nemogućnost zapošljavanja djece kad završe školu;
- needukovan i nedovoljno human obrazovni kadar.

Uzroci ekonomske isključenosti:

- slabe plate i nezaposlenost roditelja;
- nemaju ostvareno pravo na socijalna davanja;
- samo jedna plata a potrebe djeteta sa posebnim potrebama podmiruje samo roditelj;

Uzroci zdravstvene isključenosti su:

- nestručni i neljubazni doktori ("školski zubari ne smiju i neće da nam izvade i liječe zub");
- stara oprema u bolnicama i neblagovremeno otkrivanje bolesti ("Nema dovoljno medicinskih aparata i opreme, kasno otkrivanje bolesti, tek poslije 9 mjeseci.");
- mala mogućnost odlaska na rehabilitaciju;
- mali broj specijalizovanih zdravstvenih ustanova i centara za rehabilitaciju;
- arhitektonske barijere;
- loša zdravstvena, socijalna i obrazovna politika;
- fizički i psihički nedostaci ("Ne mogu da hodam, pričam...");
- loše organizovana zdravstvena zaštita djece sa smetnjama u razvoju;
- loša ekonomska situacija (nemamo novca za zdravstvene usluge);
- ljekari nisu platom stimulisani za kvalitetan rad.

4.1.4 Ponuđena rješenja

Moguća rješenja su prema podacima dobijenim od roditelja:

- reforma zdravstva (bolja zdravstvena zaštita djece sa smetnjama u razvoju);
- obuka medicinskog kadra (stalno usavršavanje);
- saradnja države i roditelja;
- ekonomska podrška rada u Igračkotekama od strane države;
- otvaranje novih medicinskih ustanova i prilagođavanje postojećih djeci sa smetnjama u razvoju;
- saradnja doktora i porodice i zajednička edukacija na seminarima;
- osnaživanje porodice i upoznavanje sa odgovarajućim oblicima pomoći njihovom djetetu;
- usklađenost zakona o zdravstvenoj zaštiti sa zakonima o obrazovanju, zapošljavanju i socijalnoj zaštiti;
- bolja organizacija patronažne službe za obilazak i liječenje nepokretne djece;
- uvođenje institucije porodičnog ljekara;
- omogućavanje stalne fizikalne rehabilitacije;
- edukacija medicinskih stručnjaka u inostranstvu;
- nabavka besplatnih lekova i ortopedskih pomagala i pelena;
- rana dijagnostika i otvaranje razvojnih savjetovaništa u svakom gradu;
- uvođenje zanimanja logopeda, defektologa i psihologa u redovno obrazovanje;
- organizovanje socijalnih programa za djecu sa smetnjama u razvoju;
- formiranje mješovitih odjeljenja – integracija djece;
- davanje stambenih kredita, povoljnih za roditelje - djeci bi bila bliža škola i sve kulturne, zdravstvene i obrazovne institucije;
- otvaranje dnevnih centara, zaštitnih radionica;
- radno osposobljavanje djece;
- podizanje svijesti sredine za probleme osoba sa smetnjama u razvoju;

- reforme zdravstva i obrazovanja;
- materijalna podrška porodicama;
- izgradnja kosih rampi i prilaza ustanovama;
- razvijanje očuvanih sposobnosti djeteta;
- skraćeno radno vrijeme i prednost pri zapošljavanju;
- redovna isplata plata, dječijih dohodaka i tuđe njege i pomoći;
- socijalizacija, organizovanje priredbi, žurki, otvaranje klubova za druženje, gdje će biti zajedno sa zdravom djecom;
- uvođenje TV emisija o životu, druženju, pravima, potrebama i mogućnostima djece sa smetnjama u razvoju;
- savjetovanje trudnica i ukazivanje na rizike u trudnoći, redovne kontrole i rano otkrivanje bolesti djeteta;
- promjena zakona o rehabilitaciji i zdravstvenoj zaštiti.

Iz priloženog se vidi da ispitanici vide i nude veliki broj rješenja za stanje u kojem se nalaze. što može poslužiti samo kao podstrek onima koji odlučuju da češće pitaju siromašne.

4.2 DJECA ROMSKE NACIONALNOSTI

4.2.1 Manifestacije siromaštva

Evo kako su djeca i roditelji djece romske nacionalnosti opisali svoju isključenost:

Obrazovna isključenost:

- djeca ne idu u dječiji vrtić;
- djeca ne idu u školu ("Nema knjiga i pribora, ne može da piše i crta jer u kući nema stola, nema obuće i odjeće." - nemogućnost roditelja da ih školuju iz finansijskih razloga);
- djete nema odjeću i školski pribor;
- dijete nema završenu školu;
- škole su udaljene;
- djeca neredovno idu u školu;
- neredovne i male plate roditelja onemogućavaju školovanje djece;
- diskriminatorski odnos nekih nastavnika i učitelja prema djeci;
- djeca sa vraćaju sa nastave (zbog toga što nemaju opremu, udžbenike ili školski pribor);
- slabo poznavanje službenog jezika.

Ekonomska isključenost:

- nezaposlenost roditelja;
- dijete nema dječiji dodatak i materijalnu pomoć;
- loši uslovi stanovanja ("Prljava naselja, kuće od dasaka neuslovne za stanovanje, nema vode, kanalizacije, kupatila.");
- djeca vrlo rano počinju da rade;
- djeca su veoma često gladna, jer nema dovoljno hrane (djeca iz porodica raseljenih sa Kosova);
- nedostatak osnovnih sredstava za higijenu (sapun, prašak, kaladont i dr.).

Socijalna isključenost:

- dijete nema drugova i drugarica;
- nemaju igrališta;

- nemaju igračke;
- nema svoje roditelje;
- nepismenost roditelja;
- slabo se druže sa djecom drugih nacionalnosti;
- fotografije djece iz najsiromašnijih romskih porodica se zloupotrebljavaju po inostranstvu (uz njih se prikupljaju sredstva koja završavaju u džepovima prevaranata);

Zdravstvena isključenost:

- nebriga nadležnih zdravstvenih ustanova (ljekari ne dolaze u romska naselja, na djecu i žene viču u bolnici pa nerado idu kod ljekara);
- ljekari se loše odnose prema djeci i ženama romske nacionalnosti ("Ljekar ginekolog se dere na naše žene, zato što ne znaju srpski jezik");
- neukost žena romske nacionalnosti (rađaju puno djece, rađaju kući, rijetko se obraćaju ginekologu);
- djeca se neredovno vakcinišu;
- Puno novorođenčadi rano umre;
- djeca se radjaju sa manama (smetnjama u razvoju);
- javljaju se zarazne bolesti (žutica, šuga, i dr.);
- djeca se neredovno i nekvalitetno hrane ("Na pijaci nam daju trulo voće.").

Etnička isključenost:

- getoizacija, diskriminacija djece u nekim školama.

Dok je kod djece sa posebnim potrebama najviše izražena zdravstvena isključenost, kod Roma su zdravstvena, socijalna, obrazovna i materijalna isključenost jednako zastupljene.

Romsko dijete živi u neuslovnim kućama, nema mogućnosti za školovanje i adekvatnu ishranu, rano počinje da radi, ne druži se sa djecom drugih nacionalnosti. I pored toga što se veliki broj institucija i organizacija bavi Romima, ova djeca i dalje žive u začaranom krugu siromaštva koje pogađa sve pore njihovog života.

4.2.2 Mehanizmi borbe sa problemima

Prema podacima dobijenim istraživanjem, djeca i roditelji romske nacionalnosti se sa problemima bore na slijedeće načine:

- angažovanjem romskih roditelja, aktivnošću romskih i drugih NVO-a;
- pomoću inostranih donatora;
- slobodno vrijeme provode sa vršnjacima različitih nacionalnosti, druže se međusobno sa vršnjacima svoje nacionalnosti, kao i vršnjacima drugih nacionalnosti;
- obučavanjem mladih romkinja da: planiraju porodicu, redovno idu kod ljekara i vode djecu na vakcinaciju;
- stipendiranjem učenika (Vlada ili strani donatori);
- kontinuiranim uključivanjem djece u obrazovni sistem (od dječijeg vrtića pa dalje);
- uz pomoć države a naročito socijalnih ustanova.

Iz priloženog se vidi da Romi u Crnoj Gori i dalje ne vide sebe kao aktivnog učesnika u rješavanju svojih problema.

4.2.3 Uzroci siromaštva

Evo kako je ova ciljna grupa definisala uzroke svog siromaštva:

Uzroci ekonomske isključenosti:

- nezaposlenost roditelja;
- niski lični dohotci i njihova neredovna isplata;
- nedostatak sredstava za život i školovanje djece;
- brojnost članova romskih porodica.

Uzroci obrazovne isključenosti:

- nepostojanje adekvatnih uslova za školovanje djece;
- neobrazovanost roditelja romske djece i nemogućnost porodica da obezbijede djeci uslove za normalno školovanje i uključivanje u kulturno-sportske institucije;
- neobrazovanost romske djece, neuključivanje ili prekidanje pohađanja nastave (obično od III do VI razreda osnovne škole);
- udaljenost škola, slab izbor smjerova;
- slabo poznavanje službenog jezika (govore romski ili albanski);

Uzroci socijalne isključenosti:

- diskriminacija romske djece;
- egoizam nekih roditelja romske djece (ranom udajom stižu sredstva za podmirenje sopstvenih potreba);
- prerana udaja ili ženidba romske djece;
- previsok natalitet u romskim porodicama;
- prerano zapošljavanje djece;
- neregulisana lična dokumenta;
- nepoznavanje romskog jezika;
- neadekvatan kulturno-sportski život romske djece, nema dječijih igrališta u romskim naseljima;
- nesocijalizovanost djece (nemaju drugove i drugarice);
- dijete nema jednog ili oba roditelja;
- dijete nema dječiji dodatak ili neki drugi oblik socijalne pomoći;
- neregulisana lična dokumenta za veliki broj djece iz porodica raseljenih sa Kosova;
- jezičke barijere (neka djeca ne znaju ni romski ni srpski, već govore samo albanski);
- djeca se ne odvođe u savjetovalište za majku i dijete.

Uzroci zdravstvene isključenosti:

- loši stambeni i higijenski uslovi u naseljima i kućama;
- nepismenost žena romske nacionalnosti;
- diskriminatorski odnos zdravstvenih radnika u prvom redu medicinskih sestara, prema majkama i djeci romske nacionalnosti;
- neadekvatan odnos društva prema bolesnoj i hendikepiranoj djeci i starim osobama.

Ovdje se na djelu vidi kako je posvećenost mnogih organizacija Romima urodila time da sami Romi često analiziraju situaciju u kojoj se nalaze pa je u ovoj grupi znatno više nego u prethodnoj identifikovana veza među uzrocima, posledicama i rješenjima. To može poslužiti kao pozitivan primjer za druge marginali-

zovane grupe i kao veliko ohrabrenje za Rome da će Vlada rukovodeći se njihovim sugestijama pronaći način kako da prekine njihov krug bijede.

4.2.4 Ponuđena rješenja

Evo koja su rješenja identifikovana od strane samih Roma:

- siromaštvo djece je moguće smanjiti većim angažovanjem države i njenih institucija posebno Ministarstva obrazovanja i Ministarstva za socijalnu zaštitu;
- pomoć radnih organizacija u kojima su zapošljeni roditelji romske djece;
- pomoć stranih donatora (većim donacijama i pravilnom i poštenom raspodjelom sredstava);
- aktiviranje i edukacija samih Roma (planiranjem porodice, edukacijom roditelja, obaveznom uključivanjem djece u školu, i postepenim prevazilaženjem tradicionalizma - prerana udaja i ženidba djece mimo njihove volje);
- redovna isplata ličnih dohodaka i njihovo povećanje, uz zapošljavanje;
- uređenje romskih naselja i kuća - voda, kanalizacija, redovan odvoz smeća;
- redovne posjete ljekara romskim naseljima, regulisanje tuđe njege za osobe kojima sleduje;
- edukacija roditelja;
- eliminisanje diskriminacije, poštovanje zakona i međunarodne konvencije o pravima djeteta (da nastavnici koji vrijeđaju romsku djecu budu kažnjeni);
- obezbijediti posao makar po jednom odraslom članu romskih porodica;
- pomoć od Centra za socijalni rad i Crvenog krsta;
- romsku djecu obavezno uključivati u školu, počev od vrtića do fakulteta;
- kažnjavati one koji zapošljavaju maloljetnu djecu, a onima koji već rade regulisati prava iz radnog odnosa;
- edukacijom djece i roditelja sprečiti stupanje u brak maloljetnih lica;
- djecu od predškolskog uzrasta učiti romskom jeziku;
- talentovanoj djeci omogućiti uključenje u kulturno-sportska društva;
- obuka mladih majki iz oblasti higijene i zdravstvene zaštite;
- redovni obilasci romskih naselja od strane medicinskih radnika;
- udaljavanje sa posla medicinskih radnika koji diskriminišu žene i djecu romske nacionalnosti;
- uređenje romskih naselja (izgradnja vodovoda i kanalizacije, redovno odvoženje smeća, izgradnja pristojnih kuća);
- obezbijediti dovoljno sredstava za higijenu;
- uz pomoć inostranih donatora poboljšati uslove stanovanja, porodicama obezbijediti više raznovrsne hrane, djeci pribor za školu.

4.3 DJECA IZBJEGLIH I RASELJENIH LICA

4.3.1. Manifestacije siromaštva

U prilogu su navedeni oblici isključenosti koje su prepoznala djeca izbjeglih i raseljenih lica i njihovi roditelji:

Zdravstvena isključenost:

- loša ishrana, uglavnom jedan, eventualno dva obroka dnevno;
- neadekvatna zdravstvena zaštita;

Ekonomska isključenost:

- nezaposlenost roditelja;
- nepovoljan smještaj u kolektivnim centrima, loši uslovi stanovanja;
- loša snabdjevenost u odjeći i obući;
- slaba ishrana ("Meso se jede samo za slavu.");
- uništena imovina u zavičaju;
- nedostatak finansijskih sredstava a veliki izdaci za struju, školovanje djece troškove prevoza i lijekove;
- ne primaju dječiji dodatak;
- za svaku administrativnu ispravu moraju ići u Srbiju što je ogroman izdatak;
- nedostatak humanitarne pomoći, posebno u udžbenicima i školskom priboru.

Obrazovna isključenost:

- nepostojanje uslova za učenje djece;
- napuštanje redovnog školovanja i sticanje vanrednog obrazovanja;
- manjkavosti u obrazovanju djece koja pohađaju zasebna odjeljenja;
- isključivanje djece u posebnim odjeljenjima u školama.

Socijalna isključenost:

- statusna isključenost (status izbjeglog ili raseljenog lica);
- nemogućnost bavljenja sportom i kulturnim aktivnostima;
- loš tretman i izolovanost djece od domicilnog stanovništva ("Iako smo dobri đaci, ovde misle da smo samo izbeglice");
- nedostatak sadržaja za kvalitetno korišćenje slobodnog vremena djece (sport, zabava, dodatna edukacija).

Statusna isključenost je po djeci izbjeglih i raseljenih lica i njihovim roditeljima najjače izražen oblik njihove isključenosti.

4.3.2 Mehanizmi borbe sa problemima

- povratak rodnim kućama i imetku koji su ostavili;
- povremeno i privremeno zapošljavanje;
- rješavanje problema povratka njihove imovine u zavičaju;
- veće učešće u kulturnim i sportskim organizacijama;
- dalje visokoškolsko obrazovanje djece;
- edukacija prosvjetnih radnika kao i samih učenika;
- bavljenje sportom i kulturnim sadržajima;
- adekvatna zdravstvena i socijalna zaštita.

4.3.3 Uzroci siromaštva

Uzroci ekonomske isključenosti:

- status raseljenog lica;
- nezaposlenost roditelja i nemogućnost zaposlenja zbog zakonskih propisa;
- rat i prognanistvo, uništena imovina;
- nedostatak humanitarne pomoći;

- loša ekonomska politika;
- interes moćnika, nacionalizam, imperijalizam.

Uzroci socijalne isključenosti:

- status raseljenog lica;
- onemogućavanje povratka, porušene kuće i zauzeta imovina;
- izolovanost djece u posebnim školskim odeljenjima;
- socijalna diskriminacija;
- loša organizacija slobodnog vremena djece i nepostojanje adekvatnih kulturnih sadržaja;
- kulturna i duhovna izolovanost;
- nemogućnost bavljenja sportom;
- diskriminacija u okviru lokalne zajednice;
- loša socijalna politika;
- neefikasnost OUN odnosno Evropske unije;
- nepoštovanje Deklaracije UN o pravima čovjeka.

Uzroci obrazovne isključenosti:

- loši uslovi obrazovanja djece;

Uzroci zdravstvene isključenosti:

- loša zdravstvena zaštita;
- stambena izolovanost djece u kolektivnim centrima i loši uslovi života u njima;
- loša zdravstvena politika.

Sve uzroke siromaštva, djeca i roditelji djece izbjeglih i raseljenih lica, u principu vezuju za njihovu statusnu isključenost.

4.3.4 Ponuđena rješenja

- povratak kućama i povratak imovine u zavičaju;
- poštovanje prava čovjeka, sloboda kretanja i djelovanja i socijalna pravda;
- mogućnost besplatnog školovanja;
- spriječavanje neosnovanog bogaćenja;
- obezbjeđenje adekvatne ishrane;
- zapošljavanje roditelja;
- povratak u zavičaj ili odlazak u inostranstvo;
- završetak kvalitetne škole koja će im omogućiti zaposlenje;
- rješavanje izbjegličkog statusa;
- rješavanje stambenog pitanja za porodicu;
- liberalizacija individualne stambene izgradnje i mogućnosti kreditiranja;
- edukacija;
- adekvatnija pravna regulativa;
- socijalna davanja.

Rješenja koja je ponudila ova ciljna grupa navode nas na zaključak da oni ne vide sebe kao aktivnog subjekta u rješavanju problema svog siromaštva u Crnoj Gori zbog brojnih problema koji prolaze iz njihovog statusnog položaja (status izbjeglog ili raseljenog lica). Navedeni podaci bi Vladi Crne Gore mogli podstaći

da se pomažući repatrijaciju (raseljeni sa Kosova i Metohije) i druge oblike trajnih rješenja, integraciju u lokalnu sredinu i privremeno zbrinjavanje u inostranstvu (izbjeglice iz BiH i RH) ove ciljne grupe bori protiv najvećeg uzroka siromaštva djece izbjeglih i raseljenih lica.

4.4 DJECA SAMOHRANIH RODITELJA

U narednom dijelu navedene su izjave samohranih roditelja i njihove djece o manifestacijama siromaštva sa kojima se oni suočavaju, uzrocima koji su doveli do problema, kao i njihovim prijedlozima za eliminisanje tih problema.

4.4.1 Manifestacije isključenosti

Ekonomska isključenost:

- nedostaje im novca za hranu i odjeću ("Ljeti je lako, mama mi sašije garderobu, ali farmerke su "problem" njih moram da kupim.");
- nikada nemaju dovoljno školskog pribora ("Koristim žsvaštaru.");
- uvijek koriste stare, pohabane, već korišćene kljige;
- ne mogu se školovati van mjesta boravka;
- djeca nemaju svoju sobu;
- ne kupuju igračke;
- podstanarski život u jednoj sobi bez kupatila i WC-a ("Bože moj... koliko ja stvari želim... a mi nemamo ni kuću... i moramo opet da se selimo...");
- nemaju džerac ("Misaona imenica");
- ne idu na odmor i rekreaciju;
- nedostaje im novca za vanškolske aktivnosti ("Nemam para za školu u prirodi.");
- nikada nisu gledali ni jednu pozorišnu predstavu za djecu ("Karte su užasno skupe.");
- prinuđeni su da se bave švercom (prodaju cigarete i sitnice na ulici);
- nemaju sredstava za zadovoljavanje osnovnih životnih potreba ("Bez struje smo bili 10 dana, nijesam imala od čega da platim.");
- zbog loše ekonomske situacije majke, djeca se dodjeljuju "nepodobnom" ocu;
- rano počinju da rade "na crno";
- nemaju novca za kompjuter i kurseve za računare.

Obrazovna isključenost:

- nemogućnost boravka u vrtiću;
- nemogućnost izbora zanimanja po sopstvenoj želji;
- nepostojanje besplatnih kurseva za jezike i kompjutere u školama;
- nedovoljno sportskih aktivnosti u školama;
- nerazumijevanje stručnjaka (pedagoga i psihologa) u školama za probleme siromašne djece;
- izolovanost - diskriminacija na osnovu društvenog statusa (ne družu se sa bogatom djecom - stide se siromaštva);
- nemogućnost nastavka školovanja – upisa na fakultet;
- informatička nepismenost (nepoznavanje stranih jezika i rada na računaru);
- djeca manje ispunjavaju svoje školske obaveze;
- nemogućnost obrazovanja djece u mjestu boravka;
- nemogućnost usavršavanja za talentovanu djecu;
- seoska djeca ne idu u vrtić;

- škole u lošem stanju - zapuštene, bez osnovnih sredstava za rad;
- stvaranje "elitnih škola", ali ne u smislu talentovane djece, već statusa roditelja;
- zanati kao jedini izbor;
- čak i kada su dobri đaci, manje su zapaženi;
- trpi razne oblike nasilja od strane profesora (ponižavanje, šamari, psovke ili jednostavno prezir i ignorisanje).

Zdravstvena isključenost:

- sklonost ka čestom obolijevanju kao posljedica loše ishrane i uslova života (anemičnost, bronhitis, alergije ...);
- nemogućnost kupovine lijekova zbog njihovih visokih cijena;
- neadekvatna stomatološka zaštita u školskom i predškolskom uzrastu;
- nedovoljan broj sistematskih pregleda u školi;
- bolest staratelja koja otežava brigu o djetetu;
- slaba zdravstvena zaštita ("U bolnicu se ulazi sa strahom umjesto sa nadom.");
- prerano sazrijevanje - zamjena uloga (dijete se stara o bolesnom roditelju);
- nadriljekarstvo;
- "Posuđivanje" i korišćenje lijekova bez prethodne konsultacije sa ljekarom;
- nepravilna ishrana ("Meso jedemo 1-2 puta u mjesecu, željni su voća, slatkiša.");
- mnogo manje se odlazi kod ljekara;
- smanjena mogućnost liječenja van mjesta boravka – posebno van Crne Gore;
- visok stepen mogućnosti zaraze mladih (maloljetnička prostitucija);
- depresija, nervoza ili agresivnost kod mladih;
- narkomanija ("Droga je suviše jeftina i nije više privilegija bogatih.").

Socijalna isključenost:

- loši stambeni uslovi;
- nerazumijevanje socijalnih radnika;
- niska socijalna primanja ("Penzija mog muža je 45 EUR i 15 EUR primam kao socijalnu pomoć, a podstanar sam, 3 puta se selim u toku godine jer niko neće podstanare na duže, zbog sezone.");
- stav porodice da je bolje dati dijete u dom nego da svi znaju da je rodila "kopile";
- gubitak dječijeg dodatka na četvrto dijete;
- prijevremeno radno angažovanje djece;
- djeca prepuštena sebi dugo vremena ("Ostavljam ih same dok radim na crno.");
- "Žigosanja" vanbračne djece u društvu;
- ne postoje nikakva prihvatilišta za majke sa vanbračnom djecom;
- na postoji prioritet pri zapošljavanju;
- socijalni radnici savjetuju vanbračnim majkama da djecu daju u dom jer centar ne može da im pomogne;
- nepostojanje kvalitetnih socijalnih programa podrške i pomoći djeci;
- neadekvatna pravna zaštita samohranih majki i njihove djece;
- diskriminacija na osnovu statusa: omalovažavanje od strane vršnjaka i odraslih osoba;
- konflikti u porodici;
- stid (stide se kada idu u Centar za socijalni rad);
- dječije dodatke primaju samo djeca korisnika socijalne pomoći;
- maloljetnička prostitucija;
- klasne razlike;
- izolovanost;
- manjak autoriteta roditelja;

- maloljetnička delikvencija ("Sve je više dilera droge i počinioca krađa i razbojništva iz koristoljublja među mladima").

Kulturna isključenost:

- nedovoljno kulturnih ustanova - nema igrališta, bioskopa za djecu, doma omladine, plesnih škola, amaterskog pozorišta (Ulcinj);
- nepostojanje mjesta za okupljanje mladih (osim kafića);
- iskrivljeno shvatanje sistema vrijednosti;
- prevelik uticaj "Pink kulture" na mlade ("Uglavnom nemam novca pa petkom sjedim kući i gledam TV Pink.");
- školovanje u inostranstvu – privilegija bogatih, a ne talentovanih;
- španske serije kao masovna obmana ("Budi siromašna i poslušna, pa će doći princ na bijelom konju.");
- nemogućnost putovanja ili bilo koje druge relaksacije;
- nemogućnost odlaska u pozorište, na koncerte (visoke cijene);
- ne postoji želja za promjenom – nema pozitivnog "bijesa" kod mladih;
- opšta nekultura ljudi.

Materijalna isključenost je najizraženija mada je ovo ujedno i grupa gde su jako izražene i druge manifestacije siromaštva (što govori o tome da je ova grupa pogođena po velikom broju osnova i da je na taj način život djece ugrožen u gotovo svakoj životnoj oblasti).

4.4.2 Mehanizmi borbe sa problemima

- stambene probleme rješavaju tako što privremeni smještaj nalaze kod svoje rodbine ili plaćaju "sobice" bez osnovnih uslova (bez kupatila, kuhinje...);
- zarađuju čisteći po kućama;
- pozajmljuju novac;
- od jednog raspoređuju 3 obroka (priganice za doručak, priganice za ručak, priganice za večeru);
- ne pojede majka, ostavi djeci - to je obrok više;
- kupuju najjeftinije prehrambene proizvode;
- koriste "narodne" lijekove;
- "posuđuju" lijekove od drugih;
- djeca rade da bi zaradila za školovanje;
- knjige posuđuju od drugova ("Jer se i polovne knjige prodaju prilično skupo.");
- povremeno besplatno dobiju knjige ili pribor za školu od Centra za socijalni rad;
- prespavaju doručak;
- nose nošenu garderobu dobijenu od prijatelja, ponekad im se kupi na rasprodaji, a neke majke "po nešto" i sašiju ...;
- u dvije sveske pišu sve predmete;
- igračke prave sami;
- na odmor idu kod rodbine ili preko Centra za socijalni rad;
- igraju košarku ili fudbal, ali samo kada je teren slobodan, jer je "zakup" jako skup;
- zabavljaju se po kućama pošto nemaju nigdje drugo;
- povremeno odlaze na volonterske radne kampove;
- gledaju 5-6 filmova nedjeljno;
- trče, za to im ne treba novac;
- igraju video igrice;
- provode puno vremena u klubu penzionera jer su tamo jeftini sokovi i kafa;
- ljeti beru borovnice i od toga kupuju knjige i pribor za školu;

- čuvaju djecu bolje situiranim rođacima;
- pomalo vježbaju na kompjuteru svojih drugova i drugarica.

Osim povremenog dobijanja besplatnih knjiga ili pribora za školu i rijetkog ljetovanja za djecu koje obezbjeđuje Centar za socijalni rad, u institucijama, prema saznanju učesnica, ne postoje nikakve inicijative u vezi rješavanja problema siromaštva djece (Berane, Podgorica i Ulcinj).

4.4.3 Uzroci siromaštva

Uzroci ekonomske isključenosti:

- loša ekonomska politika;
- nezaposlenost roditelja;
- višemjesečna kašnjenja socijalnih davanja;
- neplaćanje alimentacije;
- ukinuti dječiji dodaci;
- u centru za socijalni rad nikad nema novca za jednokratne pomoći;
- nemogućnost dobijanja kredita za rješavanje stambenog pitanja;
- skupe stanarine ("Sve što zaradim dam gazdarici za stan.");
- nepostojanje programa (kredita) za samozapošljavanje bez hipoteke;
- službenici na birou rada nemaju nikakvu informaciju o slobodnim radnim mjestima;
- privatnici ne obavještavaju biro rada o slobodnim radnim mjestima i niko ih zbog toga ne kažnjava;
- kršenje radnih prava u privatnim preduzećima ("Kad sam ostala trudna gazda me izbacio sa posla.");
- nepostojanje prioriteta pri zapošljavanju;
- niska primanja – visoke cijene;
- ukinute đačke kuhinje;
- nema pomoći u hrani;
- skup prevoz ("Treba mi 60 EUR za 3 djece za prevoz, a i to je sa popustom.").

Uzroci socijalne isključenosti:

- nepoštovanje osnovnih prava i potreba djeteta da bude sito i sa krovom nad glavom;
- loši stambeni uslovi;
- stanovi za socijalu se daju ne po potebi i prioritetima, već po vezi i protekciji;
- nepostojanje adekvatne socijalne pomoći;
- visoki kriterijumi za dodjelu materijalne pomoći;
- "nerazumni" propisi o dobijanju materijalne pomoći (ženi sa vanbračnim djetetom traži se poresko uvjerenje njenog oca koji je se već "odrekao" zato što je obrukala porodicu);
- needukovanost stručnjaka za rad sa socijalno ugroženim kategorijama;
- neadekvatna pravna zaštita;
- predrasude o samohranim majkama (mentalitet sredine);
- nasilje u porodici;
- nerazumijevanje porodice ("Moji su me izbacili iz kuće kad su čuli da ću da rodim dijete." ili "Rekli su mi za tebe ima mjesta, ali za "njegovu" decu – ne!");
- nepostojanje "hronologije siromaštva" (niko ne prati uzroke i posljedice siromaštva po mlade).

Uzroci obrazovne isključenosti:

- visoka školarina;
- nepostojanje "dnevnog boravka" u školama;

- školovanje van mjesta boravka;
- nepostojanje stipendija - ako ih i ima dobijaju se na vezu i protekciju;
- nemogućnost upisa u odgovarajuću / željenu školu zbog nametanja volje roditelja, lošeg postojećeg izbora smjerova;
- neopremljenost kabineta za praktičnu nastavu (đaci plaćaju školi za repromaterijal potreban za praktičnu nastavu);
- skupe ekskuzije i vanškolske aktivnosti;
- previsoke cijene udžbenika;
- nepostojanje besplatnih kurseva računara;
- nema obezbijedene užine;
- protekcionaštvo;
- nerazumijevanje profesora za probleme siromašne djece;
- neaktivnost roditeljskih i đачkih savjeta u školama;
- nepostojanje organizovanog prevoza za djecu sa seoskog područja;
- nepostojanje olakšica u plaćanju vrtića;
- diskriminacija ženske djece (roditelji ne mogu da školuju oboje, pa je "preče" da ide brat).

Uzroci zdravstvene isključenosti:

- loša zdravstvena politika;
- mito i korupcija u zdravstvu ("Sve moraš da platiš.");
- ljekari odbijaju pregled u državnoj službi uslovljavajući da se dođe kod njih privatno;
- nemogućnost analiza i drugih potrebnih "snimanja" u državnim bolnicama ("U bolnicama nikada ne rade aparati pa moramo voditi djecu na snimanje kod privatnika.")
- nepostojanje nikakve kontrole rada ljekara;
- loša prevencija u školama (kasno otkrivanje bolesti djeteta, površni sistematski pregledi bez uputa za dalje liječenje);
- školski stomatolozi nemaju opremu ni materijala;
- nedostatak lijekova u državnim apotekama;
- loša ishrana djece;
- loši stambeni uslovi (vlaga, korišćenje poljskih ili kolektivnih wc –a);
- nepostojanje mjesta za igru (djeca se igraju na ulici pa su mogućnosti zaraze i povreda veće);
- neinformisanost mladih o posljedicama prostitucije, alkohola i droge;
- nedovoljan broj stručnih službi za liječenje alkoholizma;
- nedovoljan broj stručnih službi za liječenje mladih od droge.

Uzroci kulturne isključenosti:

- pola života pod sankcijama;
- ljudima na mjestima odlučivanja nije u interesu da se bilo šta uradi, oni za svoju djecu imaju "elitna mjesta";
- i kada postoji grupa mladih koja želi nešto da uradi ne nailazi na odobravanje "sredine" (misli se na podršku odraslih);
- Ministarstvo za kulturu ima najmanji budžet;
- ne postoji nikakva agencija pri Ministarstvu za kulturu, za kulturni razvoj mladih ljudi;
- premalo organizacija za mlade i to što postoji svodi se na isto (alkoholizam, narkomanija);
- nedovoljno kulturnih ustanova;
- nedostatak kulturnih manifestacija;
- nedovoljan broj koncerata na otvorenom;
- nedovoljan broj internet centara;
- nepostojanje vanškolskih aktivnosti;
- u školama ne postoje nikakve "kulturne" sekcije;

- nepostojanje nikakvih povlastica za socijalno ugroženu djecu bez obzira na njihov talenat i znanje;
- nedovoljna informisanost mladih o postojećim beneficijama;
- ne postoji mogućnost da digneš svoj glas, a da ne budeš "opasan";
- malo vremena zbog obimnog gradiva u školi (često nepotrebnog);
- nezavršena srednja škola (nedovoljno obrazovanja).

Uzroci siromaštva djece neminovno su vezani za socioekonomski status njihovih roditelja. Interesantno je da se u navedenim izjavama pravna regulativa i njeno (ne)spровоđenje u praksi često navodi kao osnovni uzrok siromaštva (neplaćanje alimentacije, nemogućnost "izvršenja" podjele bračne imovine, loši propisi o dodjeli materijalne pomoći, kršenje radnih prava itd.).

4.4.4 Moguća rješenja

Ekonomska oblast:

- prioritet pri zapošljavanju samohranih majki;
- da država stimuliše privatnike za zapošljavanje samohranih majki, oslobađanjem dijela poreza, dodjelom povoljnih kredita uz uslov zapošljavanja samohranih majki i sl...;
- da se obezbijede povoljniji uslovi za samozapošljavanje preko biroa rada;
- specijalni programi za samozapošljavanje (bez hipoteke);
- davanje povoljnih kredita za adaptaciju i izgradnju stambenog prostora;
- mogućnost davanja potrošačkih kredita;
- izgradnja montažnih naselja;
- da se u svim novim zgradama obezbijedi jedan broj stanova za samohrane roditelje (da se ne getoiziraju po posebnim jedinicama);
- pomoć države u plaćanju režija;
- strožije kazne za neplaćanje alimentacije;
- skraćivanje sudskih postupaka po pitanju podjele imovine;
- pronalaženje mehanizama za sprovođenje podjele imovine u praksi;
- smanjene sredstava za prezentacije vladinih službenika i njihovo preusmjeravanje u socijalne programe;
- smanjiti porez na sve dječije proizvode;
- uvođenje visokih stopa poreza na alkohol (i zabrana točenja alkohola maloljetnicima);
- konfiskacija imovine stečene kriminalnim djelovanjem i preusmjeravanje socijalno ugroženim kategorijama;
- usvajanje zakona o ličnoj svojini;
- rekonstrukcijom fabrika smanjiti nezaposlenost i na taj način popuniti socijalne fondove;
- prihvatanje mogućnosti koje već postoje (promjena odnosa prema "dobrim" i "lošim" poslovima kod mladih).

Obrazovna oblast:

- stipendiranje / stimulisanje talentovane djece;
- obezbjeđivanje stipendija za srednjoškolce;
- da konkursi za stipendije budu javni - informacije svima dostupne;
- izgradnja većeg broja srednjoškolskih domova;
- mogućnost besplatnog korišćenja učeničkih domova za djecu samohranih majki;
- da se proširi krug korisnika prava na pomoć u kupovini knjiga i pribora i na one koji nijesu korisnici materijalne pomoći;
- da škola obezbjeđuje repromaterijal za kabinetsku nastavu;
- smanjiti cijenu ili osloboditi od plaćanja djecu samohranih majki, za vanškolske aktivnosti (škole u prirodi, ekskurzije i sl.);

- da škola obezbijedi opremu za fizičku nastavu;
- organizovano / besplatno spremanje popravnih ispita i dopunska nastava u školi;
- uvođenje školskih autobusa;
- da niže cijene prevoza za đake budu obaveza za sve prevoznike i sve vrste saobraćaja;
- uvođenje đačkih kuhinja;
- sredstva koja roditelji daju za održavanje škole preusmjeriti na ishranu;
- organizovati volonterski rad roditelja i nastavnika i đaka u đačkim kuhinjama;
- uvesti "kodeks oblačenja" posebno u srednjim školama – ozbiljno razmisliti o povratku đačkih kecelja;
- besplatni kursevi stranih jezika i informatike u školama;
- obezbijediti dostupnost postojećim kompjuterima - osnivanje internet centara u školama;
- osnivanje raznih sekcija u školi, osnivanje đačkih zadruga, organizovana druženja – izleti;
- otvaranje dežurnih ambulanti u osnovnim i srednjim školama;
- obezbijediti postojanje psihologa u svim školama;
- edukacija psihologa i pedagoga za rad sa djecom u školama;
- edukacija o dječijim ljudskim pravima;
- uvođenje predmeta "sociologija porodice" u školama;
- osnivanje "dnevnik boravaka" za djecu samohranih roditelja u skladu sa evropskim radnim vremenom.

Zdravstvena oblast:

- bolje organizovane zdravstvene službe u prevenciji zdravlja djeteta;
- izdavanje na recept (besplatno) vitaminskih tableta za djecu uzrasta do 8 god.;
- besplatna hrana za bebe do godinu dana (hrana koja se koristi kao zamjena za majčino mlijeko);
- obezbijediti vakcine, ispravne i u dovoljnoj količini;
- oslobađanje od participacije, besplatni lijekovi, refundacija skupih lijekova;
- otvaranje dežurnih ambulanti u osnovnim i srednjim školama;
- redovni i kvalitetniji sistematski pregledi u školama;
- oslobađanje plaćanja ili bar smanjenje cijene ljekarskih usluga kod dokazivanja očinstva, oslobađanja plaćanja sudskih taksi kod dokazivanja očinstva;
- edukacija u školama i putem medija o: bolestima zavisnosti, kontracepciji, seksualnosti, zaraznim bolestima itd.

Socijalna oblast:

- izgradnja novih i kvalitetnih socijalnih programa;
- uvođenje dječijeg dodatka za djecu samohranih majki bez obzira da li su korisnice socijalne pomoći;
- osnivanje posebnog fonda za djecu samohranih majki;
- obezbijediti veće fondove za jednokratnu pomoć u Centru za socijalni rad;
- osnivanje prihvatilišta za samohrane majke i njihovu djecu;
- osnivanje predbračnih savjetovališta;
- osnovati savjetovališta za porodicu (misli se na tzv. "nepotpunu" porodicu);
- više rada na terenu socijalnih radnika;
- veća izdvajanja države za stambeni fond za socijalno ugrožene;
- povećanje i redovna isplata socijalnih davanja;
- osnivanje stručnih timova za podršku u prevazilaženju problema djece samohranih roditelja;
- prioritet u rješavanju stambenih problema (razmatrajući broj djece kao i zdravstveno stanje djece i staratelja);
- problem djece samohranih majki "otvoriti" u medijima;
- strožije sankcije za nasilne roditelje (u Crnoj Gori su kazne jako rijetke a roditeljsko pravo nikada nije oduzeto ni jednom nasilnom roditelju osim u jednom slučaju gdje su roditelji sami napustili svoju djecu);
- humaniji pristup službenika MUP-a, Suda i Centra za socijalni rad;

- podrška porodice;
- razbiti predrasude o nasljedstvu kao pravu muškog djeteta;
- stoge kazne za muškarce - korisnike seksualnih usluga maloljetnica;
- oslobađanje plaćanja ili bar smanjenje cijene ljekarskih usluga kod dokazivanja očinstva, oslobađanja plaćanja sudskih taksi kod dokazivanja očinstva;
- zabraniti igre na sreću maloljetnicima;
- više socijalnih programa za djecu delikvente;
- sankcionisanje policajaca koji tuku djecu u istražnom postupku ("Priznanja pod batinama.");
- spriječiti pospješivanje kriminala stvaranjem policijskih doušnika među maloljetnicima ("Oprostite im kaznu da bi špijunirali za njih i dalje vršeci kriminalne radnje.");
- sankcionisanje kriminala u korijenu ("Policija neće da radi na "sitno", čekaju da izvrši više krivičnih djela.");
- da se na nikšičkoj magistrali napravi most za đake kao što postoji na Zlatici.

Kultura:

- da se ne ukine FIAT;
- da opština Podgorica kroz javni konkurs odabere par ljudi koji nijesu iz redova političkih stranaka, da im prostor i malo sredstava da oni naprave klubove za mlade;
- da se mladi uključe u "socijalna zbivanja" (nebitno da li je to KIC "Budo Tomović", NVO, političke partije, volonterske akcije);
- osnivanje srednjoškolskih zadruga;
- popusti za đake u svim kulturnim dešavanjima (karte CNP-a sa popustom);
- otvorenost Ferijalnih saveza;
- obezbjeđivanje srednjoškolskih stipendija talentovanim đacima;
- putovanja u inostranstvo putem razmjena i stipendija ...;
- uređivanje sportskih poligona i prostora za druženje mladih ljudi;
- oslobađanje plaćanja korišćenja sportskih hala u školama za djecu do 18 godina;
- da se izgradi diskoteka;
- otvoriti kafić za mlade, drugačiji od ovih koji postoje, gdje se ne služi alkohol;
- dobra i opremljena dječija biblioteka;
- veća podrška alternativnim grupama mladih;
- upisati i završiti studije i ako ne bude ni malo bolje, otići odavde;
- uvesti interesantniji način predavanja u školama, manje učenja kod kuće;
- više koncerta na otvorenom;
- da se plaćanje kurseva, internet centara i sl. dovede u ravnotežu i svima bude dostupno, jer to više nije luksuz, već potreba;
- da kulturni događaji budu dostupni svima;
- ukidanje kulturnog monopola;
- više prostora za mlade kreativne ljude - iskoristiti zajedničke prostorije u zgradama ("Ako mogu penzioneri, zašto ne bi i mi.").

5. Zaključak

Gledajući manifestacije, uzroke i rješenja siromaštva koje su svi ispitanici naveli, može se zaključiti da je ekonomska deprivacija zajednička za svu djecu i sve građane Crne Gore. Negdje su manifestacije jače a negdje slabije ali su uzroci koji su doveli do ekonomskog siromaštva u principu isti. To potvrđuje da će ekonomskom revitalizacijom Crne Gore biti riješen problem ekonomskog siromaštva velikog dijela njene populacije.

Obrazovna deprivacija je skoro jednako zastupljena kod svih ciljnih grupa djece koja su obuhvaćena ovim istraživanjem. Pri tome poseban akcenat treba staviti na obrazovnu deprivaciju djece sa posebnim potrebama i djece romske nacionalnosti. Dok se obrazovna deprivacija kod djece sa posebnim potrebama najčešće manifestuje kroz neprilagođenost ili nepostojanje adekvatnih obrazovnih institucija, kod Roma se obrazovna deprivacije djece manifestuje na sasvim drugi način. što nas navodi na zaključak da u Strategiji smanjenja siromaštva treba definisati posebne pravce akcije za smanjenje obrazovne deprivacije djece sa posebnim potrebama i romske djece.

Iako je zastupljena kod sve četiri ciljne grupe zdravstvena deprivacija je ipak najjače izražena kod djece sa posebnim potrebama. Zdravstvene ustanove koje postoje nisu prilagođene potrebama ove djece a specijalizovanih zdravstvenih ustanova nema dovoljno. što jasno govori da problem zdravstvene deprivacije djece sa posebnim potrebama treba rješavati na poseban način. Zdravstveno siromaštvo romske djece je takođe veoma izraženo što zahtjeva definisanje posebnih pravaca akcije u cilju njegovog rješavanja.

Socijalna deprivacija zastupljena je kod sve četiri ciljne grupe s tim što je najviše njenih manifestacija navedeno kod djece samohranih roditelja i djece sa posebnim potrebama.

Imajući u vidu naprijed navedeno može se zaključiti da se rješavanju problema siromaštva djece sa posebnim potrebama treba pristupiti posebnom strategijom. Specifičnost njihovog položaja u svakom slučaju zahtijeva poseban pristup problemu.

Posvećenost brojnih organizacija Romima po ovim podacima ipak nije urodila plodom. što je znak da njihovo siromaštvo treba rješavati posebnom strategijom na sasvim novi način.

Siromaštvo djece izbjeglih i raseljenih lica može se rješavati u sklopu strategije koja se radi za sve građane Crne Gore. Na taj zaključak navodi nas činjenica da su oblici deprivacije koji su navedeni (izuzev statusa izbjelog i raseljenog lica) isti za svu siromašnu djecu u Crnoj Gori.

Djeca samohranih roditelja, imajući u vidu brojne manifestacije isključenosti od kojih je najjača ekonomska i socijalna deprivacija zahtjevaju takođe poseban pristup. To može biti posebna strategija ili definisanje posebnih pravaca akcije za rješavanje brojnih manifestacija njihove isključenosti. U odnosu na to kako vide uzroke svog siromaštva učesnici su dali svoja viđenja rješenja. Ono što je karakteristično za data rješenja je da su prije svega vrlo ekonomična i lako ostvarljiva i da ne iziskuju velike napore društva. Takođe u ekonomskoj oblasti permanentno se ponavljala potreba izmjena i dopuna zakona što jasno ukazuje da se ova kategorija stanovništva osjeća ugroženom i nezaštićenom od strane države i da se na siromaštvo mora posmatrati osim sa ekonomskog i sa stanovišta ljudskih prava.

Očigledno je da je za rješavanje problema siromaštva ove ugrožene kategorije presudan ljudski, a ne ekonomski faktor.

Postoji veliki aktivistički potencijal kod siromašnih i spremnost da se uključe u rješavanje svojih problema, sebe smatraju odgovornim u određenoj mjeri za položaj u kojem se nalaze i smatraju da mogu sebi da pomognu.

Iako su ovim istraživanjem dobijeni podaci da su ispitane ciljne grupe djece siromaštvom pogođene po različitim osnovama, potvrđuje se opšte poznato pravilo da su po jednom osnovu sva djeca ista. Sva djeca žele da se igraju, druže, uče, raduju i budu voljena, i ako ova zemlja to može da im pruži žalosno je da nemaju to što žele!

Ipak, da bi se to postiglo treba sagledati probleme svakog djeteta pojedinačno jer je svaki čovek priča za sebe, a svako dijete svijet za sebe. Ako Vlada želi da pomogne mora da pronikne u svaki od tih svijetova a za to je participativnost ključ.